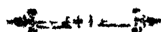
પંજાબના અત્યાચારો.

(પંજાબની અબળાઓની આત્મકથા.)

અનુવાદક.

રા. રત્નલાલ મગનલાલ ખાંડવાળા

રા. નંદલાલ મણીલાલ શાહ.

ગુજરાત પ્રાન્તિક સમિતિ,

અમદાવાદ.

પ્રત ૨,૦૦૦   કીંમત ૦-૧-૦   સને ૧૯..

પંજાબના અત્યાચારો.

કેટલીક અબળાઓની આત્મકથા.

પ્રાસ્તાવિક.

પાષાણ હૃદયને પણ પીગળાવે એવા પંજાબના ઘૃણિત અને રાક્ષસી અત્યાચારો હિન્દુસ્થાનના ઇતિહાસમાં ચિરસ્મરણીય રહેશે. બ્રિટીશ સલ્તનત ઉપરનો એ કાળો કલંક ક્યારે ધોવાશે તેની કલ્પના કરવી વ્યર્થ છે. બ્રિટીશ અધિકારીઓનાં એ અમાનુષી અને અન્યાયી કૃત્યોમાંથી અનેક કરૂણારસિક નાટકો અને વાર્તાઓ ગુંથી શકાય તેમ છે. એ અત્યાચારોનુ વૃત્તાંત વાંચી, એવો કયો નિષ્ઠુર હૃદયનો મનુષ્ય હશે, કે જેની આંખમાંથી દડદડ આંસુની ધારાઓ ન વહે! એ અત્યાચારોનુ વર્ણન કરવાને કોઈ કવિની કલ્પનાશક્તિની જરૂર છે કે કોઇ મશહૂર ચિત્રકારની પીંછીની આવશ્યકતા રહે, અને એને ન્યાય આપી શકે કે કેમ ? એ શંકાસ્પદ છે.

હિન્દુસ્થાનની પવિત્ર ભૂમિને, તેનાં નિર્દોષ બાળકો, સ્ત્રીઓ અને ...ના લોહીની નદીઓ વહેવડાવી કલંકિત કરનાર, તેઓના ...માનનુ છેદન કરનાર, તેઓના કિમતી પ્રાણોનો ભોગ લેનાર, ...ના અમાનુષી બ્રિટીશ અમલદારોને હિન્દ કેમ ભૂલશે ? ...ને, એ આત્મમાનના ભંગને, પવિત્ર જીવન ગાળનારી આર્ય ...ઓના પ્રાણપ્રિય એવા શીલના ભંગને હિન્દ કદિ વિસરે તેમ ... જ્યાં સુધી હિન્દુસ્થાનમાં મનુષ્યત્વ છે, શૌર્ય છે, વીર્ય છે, આત્મતેજ છે, ત્યાં સુધી એ અત્યાચારોને—એ ભયંકર કૃત્યોને હિન્દ ? ભૂલનાર નથી.

પંજાબમાં વહેલી લોહીની નદિઓમાંથી નવા હિન્દી વીરો અવ- ...રો, પંજાબની નિર્દોષ આર્ય બાળાઓ ઉપર ગુજરેલા અત્યાચારોમાંથી

હિન્દનું ખમીર માથું ઉચકશે, અને હસતાં રમતાં બાળકો પાસેથી તેમના માબાપને ખુંચવી જનાર ગોરા અમલદારોના અત્યાચારથી કંપી ગએલાં એ બાળકોમાં નવીન શૌર્ય અને ક્ષાત્રતેજ દીપી ઉઠશે. હિન્દની રાષ્ટ્રીય પરિષદની કમિટીએ જે અહેવાલ રચ્યો છે, અને તેમાં જે પૂરાવાઓ બહાર પડ્યા છે, તેના વાંચનથી આપણાં રૂવે રૂવાં ઉભાં થઇ જાય છે. એ પૂરાવાઓમાં પંજાબની કેટલીક બ્હેનોએ દૃઢ હિંમતથી બહાર આવી, તેઓના ઉપર થયેલા અત્યાચારોની કબૂલાત કમિટી આગળ કરી હતી. એ અહેવાલોમાંથી કેટલીક કરૂણા-જનક આત્મકથાઓ નીચે આપવામાં આવે છેઃ—

અમૃતસર.

જમનાદેવી. (વિધવા)

"મીસ શેરવુડ ઉપર જે હુમલો કરવામાં આવ્યો, તેને અંગે મારા જેઠને પકડવામાં આવ્યા. મારા જેઠ મેલારામ સરાફનો ધંધો કરે છે. વૈશાખ સુદ સાતેમને દિવસે સવારમાં તેઓ ઘી લેવા બહાર ગયા હતા. જ્યારે ઘેર પાછા ફર્યા ત્યારે તેમણે મને કહ્યું કે "સુંદરસિંગ ચોધરીએ મને બોલાવ્યો છે." તેઓ તેની પાસે ગયા એટલે તેમને કોટવાલીમાં લઇ જવામાં આવ્યા. આઠ દિવસ સુધી તેમને કિલ્લામાં પૂરી રાખ્યા પછી તેમણે કુરીચરણ ગલીમાં લાવ્યા, અને ફટકા મારવા માટે ઉભા કરેલા સ્તંભ સાથે બાંધીને વીસ ફટકા લગાવ્યા. તેમને ફટકા માર્યા ત્યારે હું પોતે ત્યાં હાજર હતી. બીજા ઘણાયે માણસો હાજર હતા. સોલ્જરો પણ હાજર હતા. બિલકુલ રહમ રાખ્યા વિના ત્હેમને ફટકા મારવામાં આવ્યા. તેથી તેઓ બેભાન થઇ ગયા. હું રડતી હતી, અને સૈનિકો હસતા હતા. એમના સિવાય બીજા પાંચ છોકરાઓને ફટકા મારવામાં આવ્યા. છોકરાઓના શરીરમાંથી ફટકા મારતી વખતે દડદડ લોહી વહી નીકળ્યું. ફટકા માર્યા પછી મેલારામ ચાલી નહિ શકતા હતા તેઓને

બસડી જવામાં આવ્યા. અમારી બજારમાં આઠ નવ દિવસ સુધી સૈનિક ચોકી બેસાડવામાં આવી. દિવસમાં કોઇને બહાર જવા દેવામાં આવતા નહિ, અને જો કોઇ બહાર જતું તો તેને પેટ પર ચલાવવામાં આવતો. એક દિવસ મેલારામને પણ પેટ પર ચલાવવામાં આવ્યા હતા. જ્યારે તેઓ ઘેર આવ્યા ત્યારે એ વાત એમણે કહી સંભળાવેલી. શેરીનાં બધાં ઘરોનાં બારણાં બંધ કરવામાં આવ્યાં હતાં. અમારા ઘરનું ઝાડુ કાઢનાર ભંગીઓ પણ આવી શકતો નહિ. બ્રિટીશ સૈનિકો કબૂતરોને ગોળાથી વીંધતા અને મારા ઘરના આંગણામાં પાટ પર નાંખી પકવતા. ”

ધનદેવી.

“ મ્હારૂં ઘર કુરિશ ગલીમાં કારોનવાલા કુવાની સામે છે. હું વિધવા છું મારે એકનો એક દીકરો છે. અમે માદીકરો બન્ને માંદા હતાં. જ્યારે હું દાક્તરને ઘેરથી દવા લેઈ પાછી ફરી ત્યારે સાહેબ (General) બજારમાં લશ્કર સાથે ફરતા હતા. મારા ઘરમાં પાણી પાય એવું કોઇ ત્રીજું માણસ ન મળે. ઘરમાં ચોખા હતા, પરંતુ દૂધ નહોતું. આઠ દિવસ સુધી અમે પાણી વિના રહ્યાં. જ્યારે તાવ ઉતરી ગયો ત્યારે પાણી કયાંથી લાવવું તે સવાલ થઇ પડયો. રાત્રે લશ્કરી કાયદો અને દિવસે સૈનિકોનો પહેરો. એક દિવસ હું અને એક બીજી બહેન કુવામાંથી પાણી ભરવા ગયાં. સૈનિકો અમારી પાછળ દોડયા. અમે અમારાં વાસણો કુવા પરજ મૂકી દઇ ઘેર દોડી આવ્યાં. ”

બેમકુંવર.

“ કુરીશા ગલીના કોરીઅનવાલા કુવાની પાસેજ મારૂં મકાન છે. છોકરાઓને ફટકા મારવામાં આવતા હતા ત્યારે હું બારીએ ઉભી રહી જોતી હતી. છોકરાઓનાં કપડાં ઉતારી લેતાં હતાં. તે પછી તેમને ફટકા મારવાના સ્તંભે સખત જકડીને બાંધવામાં આવતા અને તે પછી ફટકા મારવામાં આવતા. ‘ઓ! મા! મર ગયા. સાહેબ, જાને દો’ ની બૂમો અમે સાંભળતા. દસ ફટકા મારીને એક છોકરાને છોડવામાં આવ્યો. પછી તેને કાંઇ પાવામાં આવ્યું.

અને ફરીથી બાંધી ફરીથી ફટકા લગાવવામાં આવ્યા. તે પછી ત્રીજા છોકરાને ફટકા મારવામાં આવ્યા. એ બેશુદ્ધ થઈ ગયો. સાહેબે કહ્યું "કોઈ એને પાણી પાશે કે?" મેં એને પાણી પાયું. હું છોકરાની હાલત જોતી હતી. એના શરીરમાંથી લોહી વહેતું હતું. એને કંઈ દવા ચોપડવામાં આવી અને પછીથી લુગડાં પહેરાવીને એને દૂર લઈ ગયા."

બુદ્ધદેવી.

"જ્યારે છોકરાઓને ફટકા મારવામાં આવ્યા, ત્યારે હું અહેવાલની સામેના ઘરમાં ઉભી હતી. પ્રથમ સુંદરસિંગ નામના છોકરાને ફટકા મારવામાં આવ્યા હતા. શરૂઆતમાં તો તેને પહેરેલાં કપડાં સહિત ફટકા મારવામાં આવ્યા. પણ પછી તેનાં કપડાં ઉતારી લેવામાં આવ્યાં અને ફરીથી તેને ફટકા મારવામાં આવ્યા. એને ત્રીસ ફટકા લગાવવામાં આવ્યા. પછી એને છોડી નાંખ્યો. સાહેબે હુકમ કર્યો કે એને બહુ ઇજા થઈ નથી, માટે ફરીથી ફટકા મારવા જોઈએ. ડોક્ટરે ના પાડી, અને કહ્યું કે તે બહુ નબળો પડી ગયો છે. પછી વિલાયતીને ફટકા મારવામાં આવ્યા. પછી ત્રીજા છોકરા મેલારામને ફટકા મારવામાં આવ્યા. તે ત્રણ વખત બેભાન થઈ ગયો. દર વખત જ્યારે તે બેભાન થતો, ત્યારે કંઈક દવા અને પાણી તેના ગળામાં રેડતા અને ફરીથી તેને ફટકા મારવામાં આવતા. આ પ્રમાણે ફટકા મારવાનું કામ ચાલ્યાં કર્યું. છેલ્લા છોકરાને હું ઓળખી શકી નહિ."

ગંગાદેવી.

"મારૂં ઘર કુચીચગણ ગલીના ત્રીજા ભાગમાં છે. આઠ દિવસ સુધી અમે ઘર બહાર નીકળ્યાં નહોતાં. ભયભીત થઇ અમે અમારાં બારણાં બંધ રાખ્યાં હતાં. અમે જો સાંજના કંઇ ખાવાનું ખાઇએ તો પીવાને પાણી મળે નહિ. જેઓને ફટકા મારવામાં આવતા, તેઓની ચીચીઆરીઓ "ઓ મા, હું મરી ગયો" અમારા ઘર

સુધી પહોંચતી, અને અમારા અંતઃકરણો ચીરી નાંખતી. એ ચીસોઆરી સાંભળી, મારી પુત્રી બેભાન થઈ ગઇ. જો કદાચ અમે અમારી બારીએ ઉભાં રહેતાં, તો સિપાઇઓ નગ્ન થઇ અમારી સામે ઉભા રહી અમારૂં અપમાન કરતા અને અમારા ઘરો ઉપર ઈંટો ફેંકતા. ખાવાનું અમારી પાસે થોડુંજ બાકી રહ્યું હતું. પાણી તો બિલકુલ ન હતું. એ જંગલી સિપાઇઓથી અમે ખુબ બ્હીતાં હતાં."

દેવકી.

"અમારૂં ઘર ડગલન ગલીમાં છે. અમારા ઘર પર સિપાઇઓ ઈંટો ફેંકતા. અને ઘરના બારણા આગળજ ઝાડે ફરતા. ત્યાંથી આવતી ગંધ બહુ ત્રાસદાયક લાગતી, અને તેથી માથું દુઃખી આવતું. અમારી પાસે ત્રણ પાટો હતી. પણ તે સઘળી તેઓએ બાળી નાખી હતી. એક પીપમાં તેઓ કબૂતરો પકવતા અને ખાતા. ચાર દિવસ સુધી હું અને મ્હારા છોકરાઓ અન્નજળ વિનાનાં રહ્યાં. ચાર દિવસ પછી અમે ઘર છોડયું. તેઓ અમારી સામે ઉભા રહી પિસાબ કરતા, અને અમારી સામે નગ્ન થતા; તેઓનું વર્તન એવું અશ્લીલ હતું કે મ્હારાથી કહેવાતું નથી."

ગંગાદેવી. (બ્રાહ્મણી)

" કુરીશથી મારૂં ઘર ૧૨ ઘર જેટલે છેટે છે. ચાર દિવસ સુધી અમે અન્નજળ વિના રહ્યાં. મારી ચાર વર્ષની છોકરી બીકથી ને બીકથી મરણ પામી. તે આખો વખત બૂમ મારતી, કે "ઓ બા ! સોલ્જરો કબૂતર મારવા આવ્યા છે, મને મારી નાંખશે." આથી તેને તાવ ચઢી આવ્યો. અમે ઘર છોડયું, પણ તેની બીક ગઇ નહિ. તે આઠમે દિવસે મરી ગઇ.

જો કોઈ માણુસ અણધાર્યો અમારી બજારમાં આવતો, તો તેને પાછો જવા દેવામાં નહિ આવતો. પેટ ઉપર ચાલવાની તેને ફરજ પાડવામાં આવતી. જો તે તેમ ન કરે, તો તેને લાતો અને બંદુકના કુંધાથી ગડદાવામાં આવતો. મેં મ્હારી નજરે આ જોયું

હતું. તેઓ અમારા ઘરમાં ઈંટો ફેંકતા, અને કોઇને વાગી બેસે તેની દરકાર પણ કરતા નહિ. મેં છોકરાઓને ફટકા મારતાં જોયાં હતાં. અને તેથી જે લાગી આવતું તેનું બ્યાન હું આપી શકતી નથી.

ઉત્તમદેવી.

"કોરીઅનવાલા કુવાની ગલીમાં, કુટીશમથી ૫, ૭ ઘર દુરજ મારૂ ઘર છે. જ્યારે સૈનિકો ત્યાં હતા, ત્યારે અમે આઠ દિવસ સુધી ઘર બહાર નીકળ્યાં ન હતાં. અમારા ઘરના સઘળા પુરૂષો અને કેટલાંક છોકરાઓ પણ બહાર રહી ગયાં હતાં. થોડાં છોકરાંઓ ઘરમાં હતાં. આઠ દિવસ સુધી શાકભાજી લાવવાને પણ અમે બહાર ગયાં નહોતાં. એક દિવસ અમારૂં પાણી ભરનાર બાઈ **જીવરી** બપોરના સાડા પાચ વાગે અમારે ઘેર આવી. પોતાના ન્હાના બચ્ચાને તે ઘેર મકીને આવી હતી. બિચારીને ખબર નહોતી કે તે દિવસે બધે ચોકીદારો મૂકવામાં આવ્યા હતા. આખો દિવસ તેને અમારા ઘરમાંજ રહેવું પડયુ. એ ગરમીના દિવસોમાં અમે અને અમારા છોકરાં દિવસો સુધી લાગલાગટ પાણી વિનાં રહ્યાં.

અમારી ગલીના મ્હોડે કેટલાક છોકરાઓને ફટકા મારવામા આવ્યા. "ઓ મા ! હૂં મરી ગયો" એવી તેમની બૂમો અમારા ઘરમાં પણ સંભળાતી. એ બૂમો સંભળાતી બંધ થાય તે માટે અમે અમારાં બારીબારણાં બંધ કર્યાં પરંતુ તે ચીચીઆરીઓ સંભળાતી બંધ થતા નહિ. અમારા નોકર બુલંદે ધુમાડીઆ ઉપરથી જોયું કે એક છોકરાને બાંધવામાં આવ્યો હતો અને તેને ફટકા મારવામાં આવતા હતા. તેને પછી છોડવામાં આવ્યો, કંઇક દવા પાવામાં આવી, અને ફરીથી બાંધવામાં આવ્યો. પાછા ફટકા મારવામાં આવ્યા; આ ભયંકર હતું. સ્ત્રીઓને જે મુસીબત વેઠવી પડી તે વર્ણવી, જાય તેમ નથી. પુરૂષો બધા ઘર બહાર હતા. અમારાં કેટલાંક છોકરાંઓ પણ ઘરબહાર હતાં. આખો દિવસ અમે

બિહામણી બૂમો સાંભળી. દિવસમાં અમે કાંઇ રાંધ્યું નહિ. ફક્ત રાત્રે છોકરાંઓ અને ચાકરોને માટે સ્હેજ રાંધ્યું."

આલોચન.

"લશ્કરી કાયદાના દિવસોમાં, કેટલીક બીજી સ્ત્રીઓ સાથે મને પણ પકડીને પોલીસ ચોકી પર લઇ જવામાં આવી હતી. બેન્કના લૂંટેલા માલને પાછો આપી દેવાનું તેઓએ અમને કહ્યું. પન્ના, રખી અને રાણીને પણ એમજ કહ્યું. અમારી સાથે બહુ બિભત્સ વર્તન ચલાવવામાં આવ્યું. મને મારો પાયજામો ઉતારવાનું કહેવામાં આવ્યું, અને પોલિસના દબાણને લીધે મ્હારે તેમ લાચારીએ કરવું પડ્યું. મ્હારી બ્હેન ઇકબાલની પણ એવીજ દશા કરી. સઘળા પોલિસના માણસોને આ જોઇ ખૂબ મજા પડી, અને તેઓ હસવા લાગ્યા. રાત્રે આશરે દસ વાગ્યે, અમને ઘેર જવા દેવામાં આવ્યાં. પરંતુ સવારે ૭ વાગે પાછા હાજર થઇ જવાનું કહેવામાં આવ્યું. આશરે પાંચ દિવસ સુધી આ પ્રમાણે ચાલ્યું."

(આ પછીના વાકયનું ભાષાંતર કરતાં અમારી કલમ ઉપડતી નથી. એ અતિનિંદ્ય, રાક્ષસી અને ઘોર કૃત્યને માટે પંજાબના નીચ અમલદારો અને સિપાઇઓને શું કહેવું ! એ અધમ મનુષ્યો બ્રિટીશ સરકારની શિક્ષામાંથી બચ્યા છે. પરંતુ પ્રભુને ત્યાં તો તેઓને યોગ્ય શિક્ષા જરૂર મળશે.)

"અમારા ગુહ્યાંગમાં લાકડીઓ ખોસવામાં આવી, અમને સઘળાંને નેતરની સોટીઓ મારવામાં આવી અને ગાળોનો તો વરસાદ વરસાવવામાં આવ્યો. મેં જ્યારે ૪૦ રૂપીઆ આપ્યા ત્યાર પછી મને ઘેર જવા દેવામાં આવી. રાણી ને રખીનો રૂ. ૨૦ તથા બીજી બાઇઓનો રૂ. ૪૦, સુંદર અને ફાઝલને આપ્યા પછી છુટકો થયો."

નોંધઃ—ઉપલી વાત તદન ખરી છે એમ રાણી પન્ના અને રખીએ કબુલ્યું હતું.

કાસુર.

સુરસમત મેહરાન, જન્દુ, નઝીર, સરદાર બેગન, સોનાજાન, ફીરોઝન, બીહુરજાન, અમીરૂંનિસા. (કાસુરની આઠ વારાંગનાઓ.)

" લશ્કરી અમલના દિવસોમાં મે માસના ત્રીજા અંધવાડીઆના એક દિવસે એવો સાદ પડયો કે કાસુરની વારાંગનાઓએ એમના ઉસ્તાદો સાથે લશ્કરના મુકામે, રેલ્વે સ્ટેશન પર સાંજે ચાર વાગે હાજર થવું; જો કોઈ વારાંગના હાજર થવામાં ચૂક કરશે તો તેને ગોળીબ્હાર કરવામાં આવશે. બધી વારાંગનાઓ રેલ્વે સ્ટેશનપર બપોરથી હાજર થઇ ગઇ. અમને શાથી બોલાવી છે તે અમે કોઇ જાણતાં ન હતાં. લશ્કરી અફસરે એ હુકમ કાઢયો છે એમ સંભળાતું અમારામાંથી કોઇ પાછળ રહી ગયું હોય તેની તપાસ કરવા સોલ્જરો અમારા મકાનમાં પેઠા. અમે સ્ટેશને પહોંચ્યાં ત્યારે કેપ્ટન ડવટન અને બીજા બે ત્રણ લશ્કરી અફસરો ત્યાં ઉભા હતા. પ્લેટફોર્મપર ઉભા કરેલા લોઢાના પાટા પાસે અમને ઉભી કરી. થોડીવાર પછી એક માણસને એ પાટા સાથે બાંધ્યો અને હુકમ કર્યો કે 'દેખો !' તે વખતે ફોજદાર કે પોલિસનો કોઇ પણ માણસ હાજર ન હતો. કેપ્ટન સાહેબે અમને હાજર રાખવાનો હુકમ કર્યો હતો. અમારાથી ફટકા મારતા હતા તે જોવાયું નહિ એટલે અમે અમારાં મ્હોં ઢાંકવાં માંડયાં. પણ કેપ્ટન સાહેબે અમને પરાણે તે દેખાવ દેખાડયો અને બીવરાવી કહ્યું કે "દેખો, ઇશ્કબાઝીકા ક્યા નતીજા આતા હૈ. બરાબર દેખો. "

અમને ત્યાં લાવવાને માટે સાહેબ બહાદુરે અમારા દેખતાં [illegible] પોલિસને ઇનામ આપ્યો નથી. પાંચ માણસને આવી રીતે ફટકા મારવામાં આવ્યા હતા. ફટકા માર્યા પછી દરેકને અમારી નજીક લાવવામાં આવતો અને એના લોહીથી દડદડતા શરીરને જોવાનું અમને દરેકને ફરમાન થતું. આથી અમે કમકમી જતાં.

કુરમશાહને જ્યારે ફટકા મારવામાં આવ્યા ત્યારે તે દુઃખથી બરાડી ઉઠયો. અમારાથી આ ન જોવાયું એટલે અમે નજર ફેરવી લીધી પણ કેપ્ટન ડવટને અમારી વચ્ચોવચ્ચ આવીને અમને જાનવરની માફક ખૂબ ધક્કા લગાવ્યા અને ફટકા લાગતાં જોવાની ફરજ પાડી. એમણે અમને ડરાવી કે 'જો બરાબર ધ્યાનથી નહિ જુઓ તો તમને પણ ફટકા પડશે.' ફટકા મારવાનું કામ પૂરૂં થયા બાદ અમને ઘેર જવાની રજા મળી. આ ભયાનક દેખાવ જોઇને અમારામાંની ઘણી બીમાર થઈ ગઇ છે અને હજી પણ અમારી બીક ગઇ નથી."

ચુહારખાના,

મુસમ્મત રાજન.

" પહેલે દિવસે ચુહારખાનાની મંડી (દાણાબજાર) પર તોપો ચલાવી; બીજે દીવસે ગામ પર ચલાવી. મારા ઘરવાળા તે વખતે ઘઉં દળતા હતા. તેઓ બહાર જંગલ ગયા ત્યાંથી પાછા ફરતા તેમના જમણા પગે ગોળી વાગી. પાંચ છ દિવસ તેઓ ગામમાં જ રહ્યા અને પછી એમના ભાઇ એમને લાહોરની ઇસ્પિતાલમાં લઇ ગયા. ત્યાં તેઓ આઠમે જ દિવસે મરી ગયા. ઇસ્પિતાલવાળાઓએ એમનું મુડદું અમને આપવાની ના પાડી. તે વખતે બ્રિટીશ સોલ્જરો બંદુકો લઇને ચુહારખાનામાં આવતા અને બંદુકો ફોડતા. તેઓ અમારા ઘરમાં પેસી જતા અને અમારા ઘરના છાપરે ચઢી જતા. તેઓ અમને ખૂબ બીતાડતા. અમારા ઘરની પાસે બે વીઘા શાક ભાજી વાવેલી તે બધી સોલ્જરોએ બગાડી નાંખી. અમારા ખેતરમાં તડબુચ હતાં. તેમાં જેટલાં લેવાય તેટલાં સોલજરોએ લેઇ લીધાં અને બાકીનાં ખરાબ કરી નાંખ્યાં. અમારૂં દૂધ અને મરઘીઓ તેઓ ખુંચવી જતા. આખા ગામમાં તેમણે રાડ પડાવી. "

લયલાપુર.

સુરેવી.

" મારો દીકરો અમરનાથ ફેરી કરી ખાતો. એક દિવસ તે કાકડી વેચતો હતો તેમાંથી નથુ નામના પોલિસે એક કાકડી લેઇ લીધી. અમરનાથે પૈસા માંગ્યા એટલે પોલિસ એને પોલીસ ચોકી

પર લઈ ગયો અને ત્યાં પૂરી રાખ્યો. સાંજે મને ખબર પડી કે મારા છોકરાને પૂરી રાખ્યો છે. હું પોલિસચોકીએ ગઇ એટલે પોલિસોએ મને સમજાવી કે 'તારા છોકરાને વકીલો વિરૂદ્ધ જુબાની આપવા સમજાવ.' મેં હા પાડી, પણ મારા છોકરાએ ના પાડી. એણે કહ્યું કે વકીલો બેગુનાહ છે. પછીથી પોલિસોએ મને એને સારૂ બિસ્તર અને ખાવાનું લાવવા કહ્યું. હું લેઇ આવી અને એની સાથે રહેવાની રજા માગી. પણ પોલીસોએ તો ઉલટી મને ધમકાવી અને જતા રહેવાનું કહ્યું.

ફરીથી પાછી હું એક પોલીસવાળા કીરપા પાસે ગઇ અને મારા છોકરાને બચાવી લેવાની એને આજીજી કરી. એણે મને કહ્યુ કે કેસ ચાલ્યા પછી એની સજા કમી કરવામાં આવશે. હું કીરપાના ઘરમાં એક મહીનો નોકર રહી. પછીથી મારા છોકરાને ધાટી મોકલી દીધો. એને પાછો લાવ્યા પછી એના પર એવો આરોપ મૂકયો કે એણે તાર કાપ્યા છે અને દુકાનદારો પાસ હડતાલ પડાવી છે. જે દિવસે એણે તાર કાપ્યા એવો આરોપ મુકયો તે દિવસે તો આખો દિવસ તે મારી ચાકરી કરતો હતો. તે દિવસે તો હું ખૂબ બીમાર હતી. એના જેવા અભણ માણસનું કહ્યું માનીને કોઈ હડતાલ ન પાડે. મારા છોકરાને દોઢ વરસની સજા થઇ હતી, પણ હવે તે ઘટાડીને છ મહિનાની કરવામાં આવી છે."

મનીઆનવાલા.

બાવીસ બાઇઓનો એકરાર.

મીરાં, ઉમરાં (વિધવા); જીવણ (વિધવા); ઉમરાં (વિધવા); બુદ્ધિ (વિધવા); જીવણ; ફેહબીબી; હકીમબીબી; હકીમબીબી, પ્રેમકુંવર (વિધવા); ટબન [વિધવા]; જતન; કરમબીબી [વિધવા]; મહન; અલ્લાહ જવાઇ; રહમત બીબી; ઉમરાં; બેગમ; ધર્મકુંવર; પ્રેમકુંવર [વિધવા]; માલણ અને ઉમરાં. આટલી સ્ત્રીઓએ નીચે પ્રમાણે પોતાની કથની કહી હતી:—

"અમને અમારા ઘરમાંથી અને જ્યાં હતી ત્યાંથી બોલાવવામાં આવી, અને નિશાળ આગળ ભેગી કરવામાં આવી.

અમને. અમારા બુરખાઓ ખસેડવાનું કહેવામાં આવ્યુ. ભાઈ મૂલસંઘે સરકાર સામે ભાષણ કર્યું, એમ કહેવડાવવાને અમને ગાળો દેવામાં આવી અને હેરાન કરવામાં આવી.

બોસવર્થ સ્મીથની ટુકડીએ વૈશાખ માસના અંતમા સવારે આ બધુ બન્યુ. તે અમારા પર થુંક્યો, અને ન બોલવાનું બોલ્યો. અમારામાંની કેટલીકને તેણે લાકડીઓ મારી. અમને હારબંધ ઉભી રાખી, કાનપટ્ટી પકડાવી. અમને પછી ગાળો દીધી. અને કહ્યું કે " માખીઓ ! હું તમને ગોળીથી વીંધી નાખું, તો તમે શું કરશો ! "

ગુરદેવી.

" અમારા ગામમાં જે ખાનાતલાશી–જડતી ચાલતી હતી, તેને અંગે એક દિવસ લશ્કરી કાયદાના અમલ દરમ્યાન, મી. બોસવર્થ સ્મીથે અમારા ગામના આઠ વર્ષની ઉપરના સઘળા માણસોને, પક્કા ડાક બંગલો કે ગામથી થોડાક માઈલ છેટે છે ત્યા ભેગા કર્યા. જ્યારે પુરૂષવર્ગ બંગલે હતો ત્યારે તે અમારે ગામ આવ્યો અને રસ્તે આવતાં જે સ્ત્રીઓ પોતાના માણસો માટે બંગલે ભાતું દઈ જતી હતી, તેમને પોતાની સાથે પાછી વાળી. ગામમાં આવી, તે દરેક ગળીએ ફરી વળ્યો, અને દરેક સ્ત્રીને ઘર બહાર નીકળવાનો હુકમ કર્યો, અને પોતે જ સ્ત્રીઓને લાકડી વડે જબરજસ્તીથી બહાર કાઢવા લાગ્યો. ગામના ચોરા આગળ તેણે અમને ઉભી કરી. અમે અબળાઓએ તેની આગળ હાથ જોડયા. કેટલીકને તેણે લાકડીઓ મારી, તેમના ઉપર થુંક્યો અને ભુંડામાં ભુંડું ન બોલાય તેવું બોલ્યો. તેણે મને બે વાર મારી, અને મારા મ્હોંપર થુંક્યો. જોરજુલમથી તેણે પોતાની લાકડી વડે બુરખાઓ ખસેડી નાંખ્યા અને સઘળી સ્ત્રીઓનાં મ્હોં ખુલ્લાં કર્યાં.

તેણે અમને વારંવાર ગધેડીઓ, કુતરીઓ, માખીઓ, સુઅરો જેવી ગાળો દીધી અને કહ્યું કે " તમે તમારા ધણીઓની સાથે એક જ પથારીમાં સુતી હતી; તોફાન કરવા જતાં તેમને તમે કેમ ન રોકયા? મારે

નહિ રોક્યા ? હવે પોલીસ તમારા ઘાઘરા તપાસશે. " તેણે મને લાત મારી, અને પગ નીચેથી હાથ કાઢી કાનપટી પકડવાનો અમને હુકમ કર્યો. જ્યારે અમારા પુરૂષો જંગલે હતા, ત્યારે તેમની ગેરહાજરીમાં અમારા તરફ આવી રીતભાત ચલાવવામાં આવી. "

[બીજી આઠ સ્ત્રીઓએ અને તેમાં એક ૮૦ વરસના ડોસીમાએ આજ જાતની હકીકત લખાવી હતી.]

માયગબન.

" ગયા વૈશાખ સુદ છઠને દિવસે મારો પંદર વર્ષનો છોકરો સિંઘરસિંગ અમારા ગામથી પાંચ માઇલ દુર આવેલા ૨૪ નંબરવાળા ખેતરમાં પાક લણવા ગયા હતો. સવારના દશ વાગે જ્યારે તે વાઢતો હતો ત્યારે સાંગલા પોલીસ સ્ટેશનનો ફોજદાર, કોમરાંનો ઝઈલદાર, છીનાનો સફેદપોશ ખરકસિંગ અને ગનીઆનો સુફેદપોશ તેજસિંગ તેની પાસે આવ્યા અને તેને પકડીને અમારા ખેતરથી ૭ માઇલ દૂર આવેલા મોમન રેલવે સ્ટેશન પર લઇ ગયા. ત્યાંથી તેને ધબનસિંગ લઈ જવામાં આવ્યો. બીજે દિવસે પાછો એને અમારે ગામ લાવવામાં આવ્યો. જ્યારે મને એના પકડાવાની ખબર પડી, ત્યારે હું ખૂબ રડી, અને લંબારદાર ગાંડાસિંગ પાસે જઇ, મારા નિર્દોષ છોકરાને છોડાવવાની આજીજી કરી. તેને છુટો કરવા મારી પાસે તેણે ૧૨૦ રૂપિયા માંગ્યા. એટલી રકમ મેં ભેગી કરી નવા લંબારદાર દુલાસિંગને આપી. આ રકમ આપ્યા છતાં તેણે મને મદદ કરી નહિ. મારા છોકરાને પછી મોમન સ્ટેશને લાવવામાં આવ્યો. ત્યાં તેને ૧૭ દિવસ રાખવામાં આવ્યો. પછી તેને લાહોર લઇ જવામાં આવ્યો. ત્યાં તેને બે વર્ષની કેદ અને ૧૦૦ રૂપીઆના દંડની શિક્ષા કરવામાં આવી. હવે તેની શિક્ષા કમી કરી ૭ મહિનાની કરવામાં આવી છે. એ છોકરો તદ્દન નિર્દોષ છે, અને અમારા કુંટુંબનો એક માત્ર આધાર છે. તેના બાપ ઘરડા છે. ૮ વર્ષનો એક નાનો ભાઇ છે અને ૪ વર્ષની એક બ્હેન છે. તેના કેદ થયા પછી અમને ઘણી મુસીબતો વેઠવી પડી છે. તેની જમીન હવે વાવ્યા વિના પડતર પડી રહી છે.

વૈશાખ મહિનાની પાંચમે અમારા ગામમાં ગોળીઓ છોડવામાં આવી. ગામડાના લોકો અહીંતહીં નાસી ગયા. એક યુરોપીઅન જે ઘોડા ઉપર સ્વાર થએલો હતો, તેણે કેટલીક ઘરડી ડોસીઓને ભેગી કરી, અને કહ્યું કે તેઓ જે (ગોળીબહાર) કરે છે તે બધું ગાંધીને માટેજ કરે છે. તે વૃદ્ધ સ્ત્રીઓએ કંઇ જવાબ આપ્યો નહિ. તેણે તેમને ગાળો દીધી, અને લાકડીઓ મારી. પછી તેણે બાજી બધી સ્ત્રીઓને હારબંધ ઉભા રહેવા કહ્યું. જે સ્ત્રીઓએ બુરખા વડે પોતાનાં મ્હોં ઢાંક્યા હતાં, તેમના બુરખા જબરજસ્તીથી ખસેડી નાંખવામાં આવ્યા. અને લાકડીથી માર મારવામાં આવ્યો."

નવાણુપાંડ.

જવાબી.

"આ ગામના સઘળા પુરૂષોને પહેલાં ધમનસીંગ રેલ્વે સ્ટેશન પર બોલાવવામાં આવ્યા અને ત્યાં તેઓને ચાર દિવસ સુધી રાખવામાં આવ્યા. ખાવાને માટે તેઓને જરાયે કુદ્રી મળતી નહિ. સ્ત્રીઓ અહીંથી [illegible] માટે ખાવાનું લાવતી. એ પણ બંધ જતી. જે પોલિસના માણસો ચાકી કરતા તેઓ પૈસા લીધા વિના અમારા સગાંવહાલાંઓને ખાવાનું આપવા નહિ દેતા. માણસ દીઠ માટે દરરોજ એક રૂપીઆ આપવા પડતા. અને બીજાઓ પણ એમજ કરતા. પછીથી મારા પતિ ખાનસિંગને પકડવામાં આવ્યા. તેઓ ૧૦ વરસના છે. શરીરે અશક્ત છે. તેમને જેલખાનામાં લઇ જવામાં આવ્યા અને ત્યાં તેઓ ત્રણ દિવસ ગાડીમાંજ રહ્યા. ફરીથી પાછા તેમને ધમનસિંગ રેલ્વે સ્ટેશન ઉપર લાવવામાં આવ્યા."

ફરીથી એમને ઓળખાવવાને માટે નવાણુપાંડ બોલાવવામાં આવ્યા, અને નવાણુપાંડના લોકોની સાથે એમને ભેગા કરવામાં આવ્યા. નાનાં છોકરાંઓ સિવાય બધાને ત્યાં સવારથી સાંજ સુધી બેસી રહેવું પડતું."

આસો.

" મારા દીકરા સુન્દરસિંગને બે વરસની કેદ અને ૨૦૦ રૂપિયાના દંડની સજા કરવામાં આવી હતી. પણ પછીથી અપીલ કરતાં કેદની સજા કમી કરી ૯ મહિનાની કરવામાં આવી હતી, જો કે દંડ તો એનો એજ રાખ્યો હતો. માણસોને પોતાની બેકસૂરી પૂરવાર કરવાની રજા જ આપવામાં આવતી ન હતી. બધા માણસોને એક હારમાં ઉભા રાખતા અને રેલ્વેના પોર્ટરો જેના તરફ આંગળી કરે તેને પકડી લેતા. આવી રીતે પકડાયલાને એક હારમાં આરોપી તરીકે ઉભા રાખ્યા, લગભગ દરેકને ૨૦૦ રૂપિયાના દંડ અને બે વરસની કેદની સજા સાહેબે ફરમાવી દીધી. કોઇની જુબાની કે હકીકત લીધીજ નહિ.

રંગરૂટની ભરતીના દિવસોમાં અમને ખુબ હેરાન કર્યા. ત્રીજે કે ચોથે દિવસે તહેસીલદાર કે ડિપોટી સાહેબ ગામમાં આવે અને બધાને તડકામાં ઉભા રાખે.

અમારા માણસોને તેઓ જોડા મારતા અને પરાણે ગુજરાનવાલા પકડી જતા. મારો એક દીકરો લડાઈ પહેલાં લશ્કરમાં હતો. બીજા દીકરા બેલાસિંગને પરાણે લશ્કરમાં દાખલ કર્યો. અમારા ગામમાં દરેક જણની પાસેથી ૫૦ રૂપિયા વોરલોનમાં ભરાવ્યા અમને એમ કહેવામાં આવ્યું કે જો વોરલોનમાં કંઇ નહિ ભરો તો કેસ ચલાવવામાં આવશે.

શેખુપુરાના સાહેબે ઓડવાયર ફંડને માટે જબરજસ્તીથી નાણાં ભરાવ્યાં.

લડાઇના વખતમાં તહેસીલદાર અને ડિપોટી સાહેબે બીજા માણસોને લેઇને અમારું આખું ગામ ઘેરી લીધું. હું પોતે ગુજરાનવાલા ગયો અને ગુજરાનવાલાના ડિપોટી કમિશનર સાહેબને કહ્યું કે " મારા બે છોકરા તો લશ્કરમાં છે. અમારા ગામને બેઆબરૂ નાહ કરો. "

ઉપસંહાર.

બાળની અબળાઓની ઉપર વર્ણવેલી હ્રદયભેદક અને કરૂણાજનક આત્મકથનીઓ ઉપર કોઈ પણ જાતની ટીકા વ્યર્થ છે. આપણી આર્ય બાળાઓ તરફ બ્રિટીશ અમલદારો અને સિપાઇઓએ જે પાપમય, અતિ ઘૃણિત અને ઘાતકી વર્તન ચલાવ્યું હતું તે અસહ્ય છે, અક્ષમ્ય છે. નિર્દોષ સ્ત્રીઓ પર તેઓ થુંક્યા, ગરીબ અબળાઓને લાતથી ગુંદી, અનેક લજ્જાવતી ગૃહિણીઓના બુરખાઓ લાકડીથી ખસેડી તેઓની લાજ લુંટી, તેઓની પાસેથી પૈસા લીધા, લજ્જાયુક્ત સુંદરીઓ આગળ નગ્ન થઇ તેઓના અંતઃકરણને કારી ઘા કર્યા, તેઓને બને તેટલી રીતે હેરાન કરી બ્રિટીશ સિપાઈઓએ બ્રિટીશ રાજ્ય ઉપર કદિ પણ ન ભુંસાય એવું કલંક લગાડયું, અને પંજાબની વફાદાર સ્ત્રીઓના હ્રદયમાં બ્રિટીશ રાજ્યને માટે હમેશને માટે ધિક્કાર અને કડવાશનાં બીજ રોપ્યાં. પરંતુ નોંધવા જેવી ખાસ બાબત તો એ છે કે હિંદી સરકાર ઉપર આ વિષયની કાંઈ પણ અસર થઈ નથી, કારણકે જે બ્રિટીશ સિપાહીઓ એ આપણી સ્ત્રીઓને અપમાનિત કરી, ઉપર વર્ણવેલાં ઘૃણિત કૃત્યો કર્યાં તેને માટે તેઓને કંઇ પણ શિક્ષા હિંદી સરકાર તરફથી કરવામાં આવી નથી. વખતો વખત કહેવામાં આવે છે કે હિંદમાં બ્રિટીશ રાજ્યનો પાયો ન્યાય ઉપર રચાયો છે. રોમેશચંદ્ર દત્ત જેવા વિદ્વાનને પણ લાગ્યું કે હિંદમાં બ્રિટીશ રાજ્ય ન્યાયને લીધે જ ટકી રહ્યું છે. પરંતુ આ બાબતમાં કયાં ગયો એ બ્રિટિશ ન્યાય ? એ પ્રશ્ન ઉઠે છે. હિંદુસ્તાનના જે લોકોને બ્રિટીશ ન્યાયમાં અસ્ખલિત શ્રદ્ધા હતી, જેઓ એમ માનતા કે જે ન્યાય ઇશ્વરને ત્યાં નથી મળતો તે ન્યાય બ્રિટીશ રાજ્યમાં મળે છે તેઓ પણ હવે એ ભ્રમણામાંથી છૂટા થયા છે અને મુક્ત કંઠે કહે છે કે બ્રિટીશ ન્યાયમાંથી તેઓની શ્રદ્ધા ઉડી ગઈ છે. અરે ! આણીને પ્રસંગે બ્રિટીશ ન્યાય નિષ્ફળ નીવડયો છે. ફકત હિંદી સરકારજ નહિ પરંતુ બ્રિટીશ પ્રધાન મંડળ, બ્રિટીશ દિવાને આમ, તથા બ્રિટીશ

દીવાને ખાસ એટલે કે બ્રિટીશ પ્રજા પણ હિંદને આ ન્યાય તોળી શકી નથી.

હિંદી પ્રધાન મોન્ટેગ્યુને બ્રિટીશ પાર્લામેન્ટમાં પંજાબના સ્ત્રીઓ ઉપર થએલા અત્યાચારો વિષે થોડા વખત ઉપર પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો હતો. ત્યારે તેણે કહ્યું હતું કે એ બાબત તે તપાસ કરશે. તપાસ કર્યા પછી લોર્ડ ચેમ્સફર્ડના આધાર ઉપર તેણે પાર્લામેન્ટમાં જવાબ આપ્યો કે જે સ્ત્રીઓ ઉપર દુરાચારી વર્તન ચલાવવામાં આવ્યું હતું તે સ્ત્રીઓ બધી વેશ્યાઓ હતી ! લોર્ડ ચેમ્સફર્ડે પોતાનાં અનેક જુઠાણાંઓમાં આ એક વધુ જુઠાણું ઉમેર્યું. તેણે કંઇપણ વિચાર કર્યા વિના, પુરતી તપાસ કર્યા વિના, કહી દીધું કે બધીજ સ્ત્રીઓ વેશ્યા હતી. આના કરતાં વધારે હડહડતું જુઠાણું શું હોઈ શકે ! ઉપર વર્ણવેલા અહેવાલોમાં ઘણી સ્ત્રીઓ પવિત્ર અને સંયમમય જીવન ગાળનારી શીખ સ્ત્રીઓ છે; તેઓ સઘળીને વેશ્યા કહેતાં લોર્ડ ચેમ્સફર્ડને શરમ પણ ન આવી ! આવું કહેવાની તેણે હિંમત પણ કરી એ ખરેખર ખરેખર આશ્ચર્યકારક છે. પરંતુ આવા જુઠાણાથી ક્યાં સુધી તે બ્રિટીશ સિપાઈઓનાં કાળાં કૃત્યો ઢંકાવી શકશે ? આવાં જુઠાણાં ઉપર ક્યાં સુધી બ્રિટીશ રાજ્ય નભી શકશે ! જેમ એક માણસ એક પાપ છુપાવવાને બીજાં અનેક પાપો કર્યે જાય છે તેમ હિંદી સરકારે પણ આ બાબતમાં કર્યું છે. નિષ્પક્ષપાત તપાસથી બ્રિટીશ સિપાહીઓની, પંજાબની સ્ત્રીઓ તરફની જંગલી અને ઘાતકી વર્તણૂકનાં બાપાળાં બહાર આવ્યાં એટલે જવાબદારીથી મુક્ત થવાને લોર્ડ ચેમ્સફર્ડે તેઓને વેશ્યાઓ બનવા દીધી !

પરંતુ આ વાત હિંદુસ્થાનને કયો પાઠ શીખવે છે ? આ રાક્ષસી અત્યાચારો હિંદને શીખવે છે કે બ્રિટીશ ન્યાય મૃગજળ જેવો છે, અને હિંદીઓ તે ઉપર કદિ પણ આધાર રાખી શકે નહિ. બ્રિટીશ ન્યાય એ હિંદીઓએ પોતે ઉત્પન્ન કરેલી એક ભ્રમણા છે અને જેમ બને તેમ જલદી એ ભ્રમણામાંથી છુટા થવું જરૂરનું છે.

આ પુસ્તક અમદાવાદ પાંચકુવા દરવાજા પાસે આવેલા ધી ભારત આર્ટ પ્રિ. વર્કસ લી. માં રા. કનૈયાલાલ મણીલાલ બારોટે છાપ્યું અને રા. ચંદુલાલ કનૈયાલાલ યાજ્ઞિકે ગુજરાત પ્રાન્તિક સમિતિ માટે તે સમિતિના ઓફિસમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું.

[illegible] પાડી છે.

અસહકાર.

મહાત્મા ગાંધીજીના ભાષણો અને લેખ

[illegible] સંગ્રહ. પૃષ્ઠ ૧૩૨

કીંમત ૦—૬—૦

હિંદ-સ્વરાજ્ય.

એક સત્યવીરની કથા

—અને—

સર્વોદય.

મહાત્મા ગાંધીજીએ લખેલાં ત્રણે પુસ્તકોનો એક

સંગ્રહ. પૃષ્ઠ સંખ્યા—૨૬૮ કીંમત ૦—૮—૦

રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય મંડળ, ગાંધી રોડ, મીરઝાપુર—અમદાવાદ